

KONFERENSIYALAR.UZ

ANJUMANLAR PLATFORMASI

**IV RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYASI**

**YANGI DAVR ILM-
FANI: INSON UCHUN
INNOVATSION G'OYA
VA YECHIMLAR**

IYUL, 2025

ELEKTRON NASHR:

<https://konferensiyalar.uz>

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATSION G'OYA VA YECHIMLAR

**IV RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI**

2025-yil, iyul

TOSHKENT-2025

ISBN 978-9910-09-214-5

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
IV Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent:
Scienceproblems team, 2025. – 71 bet.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.uz>

Konferensiya tashkilotchisi: “Scienceproblems Team” MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2025-yil, 3-iyul

Mas'ul muharrir:
Isanova Feruza Tulqinovna

Annotatsiya

Mazkur to'plamda “Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar” mavzusidagi IV Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Nashrda respublikaning turli oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlari va amaliyotchi mutaxassislari tomonidan tayyorlangan maqolalar o'rin olgan bo'lib, ular ijtimoiy-gumanitar, tabiiy, texnik va yuridik fanlarning dolzarb muammolari va ularning innovatsion yechimlariga bag'ishlangan. Ushbu nashr ilmiy izlanuvchilar, oliy ta'lim o'qituvchilari, doktorantlar va soha mutaxassislari uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy-amaliy konferensiya, innovatsion yondashuv, zamonaviy fan, fanlararo integratsiya, ilmiy-tadqiqot, nazariya va amaliyot, ilmiy hamkorlik.

ISBN 978-9910-09-214-5

Barcha huqular himoyalangan.
© Scienceproblems team, 2025-yil
© Mualliflar jamoasi, 2025-yil

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

<i>Doniyorov Nosirjon</i> BOLSHEVIKLAR MADANIY SIYOSATINING AYRIM NAZARIY ASOSLARI TO'G'RISIDA	4-9
<i>Najmiddinov Boburmirzo</i> SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTON SSRDA DINIY SIYOSATI TARIXSHUNOSLIGIDAN (SOVET HOKIMIYATI DAVRIDA AMALGA OSHIRILGAN ISHLAR MISOLIDA)	10-13
<i>Sobirov Sardorbek</i> YETTISHAHAR DAVLATINING BUYUK BRITANIYA IMPERIYASI BILAN ALOQALARI	14-17
<i>Umarqulova Gulchiroy</i> JIZZAX VILOYATI CHO'L HUDUDI TUMANLARINING MUSTAQILLIK YILLARIDA MADANIY HAYOT RIVOJI (DO'STLIK TUMANI MISOLIDA).....	18-20
<i>Begaliyeva Aysha</i> ROSSIYA TEMIR YO'L TRANSPORT TIZIMI: SANOAT INQILOBI SHAROITIDA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI	21-25

IQTISODIYOT FANLARI

<i>Nazarov Nazar</i> KICHIK VA O'RTA BIZNES FAOLIYATINI STATISTIK BAHOLASHNING DAVLAT IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI	26-29
--	-------

FILOLOGIYA FANLARI

<i>Jamahmatov Karomiddin</i> SALJUQIYLAR DAVR ADABIY MUHITI RIVOJIDA TERMIZIY ALLOMALAR MA'NAVIY MEROSINING O'RNI	30-37
<i>Maxamatqulova Zarina</i> O'ZBEK VA ISPAN TILLARIDAGI FRAZEMALARNING QIYOSIY TAHLILI	38-40
<i>Yuldasheva Kamola</i> STRATEGIES AND EVALUATION IN SIMULTANEOUS INTERPRETING	41-44

YURIDIK FANLAR

<i>Salimjonov Axadjon</i> ZO'RLIK ISHLATIB SODIR ETILADIGAN JINOYATLAR TUSHUNCHASI VA KRIMINOLOGIK TAVSIFI	45-55
<i>Акрамова Хилола Убайдуллаевна</i> ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	56-59
<i>Qahorova Saodat</i> ONLAYN KREDIT SHARTNOMALARINING FUQAROLIK-HUQUQIY TABIATI VA RAQAMLI MUHITDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	60-62

SOTSILOGIYA FANLARI

<i>Artikbayeva Nazokat</i> INTERNETGA QARAMLIKNING ZAMONAVIY TA'LIMGA TA'SIRI	63-67
<i>Raxmatullayeva Shaxlo</i> INSON KAPITALINING YANGI O'ZBEKISTONDAGI IJTIMOY O'RNI	68-70

FILOLOGIYA FANLARI

SALJUQIYLAR DAVR ADABIY MUHITI RIVOJIDA TERMIZIY ALLOMALAR MA'NAVIY MEROSINING O'RNI

Jamahmatov Karomiddin Aynillo o'g'li

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek

tili va adabiyoti universiteti doktoranti (DSc)

Tel: +998 99 131 51 93

E-mail: jamahmatovkaromiddin@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Saljuqiylar davrida shakllangan adabiy muhit, uning rivojiga Termiziy allomalarning ilmiy-ma'naviy merosi qanday ta'sir ko'rsatgani tahlil qilinadi. Termiziy allomalarning asarlari orqali bu davrda shakllangan fikriy maktablar, ruhiy-ma'naviy qadriyatlar va adabiy an'analarning taraqqiyoti o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Saljuqiylar, Termiziy allomalar, ma'naviy meros, adabiy muhit, tasavvuf, madaniyat, ilmiy maktablar.

THE ROLE OF THE SPIRITUAL LEGACY OF TERMEZIAN SCHOLARS IN THE DEVELOPMENT OF THE LITERARY ENVIRONMENT DURING THE SELJUK ERA

Jamahmatov Karomiddin Aynillo ugli

Doctoral Researcher (DSc) at Alisher Navoi Tashkent State

University of Uzbek Language and Literature

Annotation. This article analyzes the literary environment formed during the Seljuk period and examines how the spiritual and scholarly heritage of Termezian scholars influenced its development. Through the works of these scholars, the evolution of intellectual schools, spiritual and moral values, and literary traditions of that time is studied.

Key words: Seljuks, Termezian scholars, spiritual heritage, literary environment, Sufism, culture, scholarly schools.

DOI: <https://doi.org/10.47390/978-9910-09-214-5/ydif-07>

Sulton Valad o'zining yetuk ilmiy salohiyati, aqli, tashqi ko'rinishi, ilmiy chanqoqligi, shaxsiy fazilati va ijodiy yo'nalishda otasi Mavlono Jaloliddin Rumiy va bobosi Bahouddin Valadga o'xshasa-da ilmiy-ijodiy va ruhiy tarbiya borasida Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyga o'xshash tomonlari ko'p edi. Biz ushbu maqolada Sayyid Burhoniddin Termiziy asarlari bilan Sulton Valad asarlaridagi adabiy ta'sir, badiiy va tasavvufiy motivlarning orifona tasvirlaridagi o'xshashlik, ijodkor g'oyalarining o'zro mutanosibligi, asarlarining manbalari genezisi, lisoniy xususiyatlari haqida tahliliy mulohazalarimizni bayon etishni maqsad qildik, chunki bu mavzuni ochib berish orqali Termiz ilmiy adabiy maktabining namoyanadalari merosining tarqalish jug'rofiyasiga oydinlik kiritamiz. Darhaqiqat, bugungi kunda olimlar tomonidan olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar natijasida 200 dan ortiq Termiziy mutafakkirlar dunyoning turli mamlakatlarda yashab ijodiy faoliyat olib borgan. Bu borada termiziyshunos olimlardan M. Kenjabek[6; 3-513-b.] va J. Cho'tmatovning[3; 4-389-b.] tadqiqot

ishlari tahsinga sazovor. Bundan tashqari “Termizlik olimlar asarlarining jahon fondlaridagi qo'lyozmalari” katalogida o'rta asrlarda faoliyat ko'rsatgan 34 ta termizlik mutafakkirning mamlakatimizda va 43 ta xorijiy mamlakatda saqlanayotgan 300 ga yaqin asarining 1419 ta qo'lyozmasi tavsifi o'rin olgan. [10; 3-26-b.]

Bu faktlar shuni ko'rsatadiki, Termiziy mutafakkirlarning boy ilmiy-adabiy merosi dunyoning 43 ta mamlakatida saqlanib kelayotgan ekan. Ayniqsa, dunyoda o'zining boy merosi bilan keng shuhrat qozongan Imom Termiziy, Hakim Termiziy, Adib Sobir Termiziy kabi ulug' darg'alarning asarlari ko'plab nusxalarda saqlanib kelishi ilmiy jamoatchilikka ma'lum. Bular qatori XII-XIII asrlarda Termiz zaminida yashagan – Sayyid Burhoniddin Termiziy (1165-1241) notakror asarlari va shaxsiy fazilati orqali ko'plab kishilarga ustozlik qilgani ayni haqiqat. Sayyid Burhoniddin Termiziy hayoti va ilmiy merosi borasida mahalliy olimlarimiz alohida maqolalar yozgan bo'lsa ham, biroq muallif hayoti va ilmiy merosini to'liq qamrab oluvchi tadqiqot ishlari amalga oshirilmagan. Xorijlik olimlar esa bu zot haqida bir-muncha ilmiy ishlar yozganini ko'rish mumkin. Jumladan, turkiyalik va eronlik olimlar Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy hayoti va ma'naviy merosini keng qamrovda tadqiq etib kelmoqda. Mutafakkirning “Maorif” asari fors tilida yozilgan bo'lib, tasavvufshunos olim doktor Badiuzzamon Furuzonfar Istanbuldagi qo'lyozma nusxasi asosida ilk bor tadqiqi, tahqiqi va tas'hihini nashrga tayyorlagan. Badiuzzamon Furuzonfar tadqiqi asosida turk olimi Ali Riza Karabulut (1940–2018) 1995-yilda turk tiliga tarjima qilgan.

“Maorif” nomi bilan tanilgan ushbu asar Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning turli xil sabablar bilan aytilgan so'zlari va va'z-nasihatlaridan iborat. Mutafakkir asarni yozishda quyidagi manbalardan foydalanganini ko'rish mumkin:

1. *Qur'oni Karim;*
2. *Sihohi sitta;*
3. *Sahl ibn Abdulloh Tustariyning tafsiri;*
4. *Bahouddin Valad asarlari;*
5. *Tasavvuf ahli tomonidan yozilgan asarlar;*
6. *Mutasavvif shoirlarning she'rlari.*

Muallif o'z asarida ko'plab dalillarni Hasan Basriy, Hakim Termiziy, Horis Muhosibiy, Junayd Bag'dodiy, Mansur Halloj, Sahl ibn Abdulloh, Tustariy, Ibn Ato, Homid Termiziy, Bahouddin Valad, Sanoiy G'aznaviy, Shayx Attor, Robiyai Basriy, Ja'far Xuldiy va Usmon Mag'ribiy kabi ulug' zotlardan misol keltiradi.

“Maorif” asarining mavzu mundarijasini o'rganar ekanmiz, alloma aqoid, tasavvuf, tafsir, mantiq, siyrat, axloq kabi mavzularga o'ziga xos uslub bilan kirib boradi. Har bir mavzuni tushintirishda hayotiy voqealarga asoslanib yondashadi.

Bugungi kunga qadar mazkur asarning ikkita qo'lyozma nusxasi mavjud. Birinchisi, Uskudor Salimog'a kutubxonasining №567 raqamli katalogida saqlansa, ikkinchisi esa Ko'niya shahridagi Mavlono muzeyining №2118 raqami ostida saqlanib kelinmoqda. Asarning eng qadimgi nusxasi Mavlono muzeyidagi №2118 raqamli nusxasidir. Ushbu nusxa 1288-yilda Arg'un ibn Aydemir ibn Abdulloh nomli kotib tomonidan ko'chirilgan. Yuqorida ta'kidlangan nusxalar asosida adabiyotshunos olim.

Badiuzzamon Furuzonfar 1960-yilda Tehron universiteti bosmaxonasida nashr qildiradi. Turk olimi Abdulboqiy Gulpinarli 1973-yili fors tilidan turk tiliga tarjima qiladi.

Shuni aytish lozimki, Jaloliddin Rumiylar "Fiyhi mo fiyhi" ("Ichindagi ichindadir") asarini yozishda otasining va ustozining "Maorif" asaridan ta'sirlangan. "Fiyhi mo fiyhi" asarida Sayyid Burhoniddin Termiziy bilan bog'liq ayrim tasavvufiy qarashlar va manobalar mavjud. Rumiylar "Masnaviy ma'naviy" asarida shunday deydi.

پخته گرد و از تغیر دور شو
رو چو برهان محقق نور شو
[5; 246-b.]

*"Pishgulu o'zgarma hech, manzur bo'l,
Sen chu Burhoni Muhaqqiq, nur bo'l".*

Jaloliddin Rumiylar Burhoniddin Termiziyni nafaqat "Masnaviy ma'naviy" asarida zikr etgan balki g'oyaviy qarashlaridan keng ta'sirlangan. Ruhiiy tarbiya borasida didaktik uslubda yozilgan, tasavvufiy axloqni tarannum etgan "Fiyhi mo fiyhi" asarida ham ko'p bora Termiziyni tilga oladi. "Bahouddin Valad va Xojagiy Javhargar o'rtasidagi voqea, shuningdek, ustoz bayon etgan "o'zlikni anglash, nafs pokligi, fano va boqo" borasidagi mavzularda Sayyid Burhoniddin Termiziydan iqtibos keltiradi. "Sayyid Burhoniddin shunday marhamat etardi. "Bir kishi kelib birov seni maqtaganini eshitdim, dedi. Men u qanday kishi va qanday ma'naviy maqomi borki, meni holimni bilarkan va meni tanir ekan? Agar meni qol bilan (tashqi ko'rinish va so'z bilan) bilgan bo'lsa, meni yaxshi bilmagan ekan, zeroki, bu so'z, bu harf, bu ovoz, lab va og'iz ham boqi qolmas. Bular zohir bo'luvchi narsalardir xolos. Amalu fe'l ham xuddi shunday. Agar mening zotimni (asliyatimni) tanigan bo'lsa, uning madhi mening haqimda to'g'ri ekanligi isbotidir". [4; 30-b.]

Bunda mutafakkir insonning asl javhari Allohning huzuridan olib keltirilganligini ishora etib, bizni yaratgan Yaratuvchini inson o'zligini anglash bilan tanishligini ishora qilgan. Rumiylar "Fiyhi mo fiyhi" asaridagi bosh konsepsiya ham shu. Burhoniddin Termiziyning "Maorif" asaridagi g'oyalar ham o'zlikni anglashga, ma'naviy yetuklikka chorlashga, ilohiy ma'rifatni bilishga undaydi. Burhoniddin Termiziy tasavvufdagi bosh g'oya ubudiyat ekanligini ta'kidlab, ibodatdan maqsad esa "nafsni tarbiyalash" ekanligini izhor etadi. Ya'niki, inson o'z nafsini tanisa, yaratgan Robbisini taniydi. "Ibodotning mag'zi nafsning mag'lub bo'lishidir. Boshqa barchalari ibodatning qobig'idir. Nafsni yoqib-eritmagan ro'za va boshqa har qanday ibodat ibodat hisoblanmaydi. Ibodatda nafsga aziyat berish ibodatning shartidir. Avliyolarning nafslari qalbdadir. Dushmanlarning qalblari esa to'liq nafsdir. Mujohada – nafsdan Alloh taoloning roziligi yo'lida foydalanishdir. Mujohada – Allohning yo'lida insonlarga sadoqat sabablarini uzib qalb oynasini Allohning muhabbati bilan jilovlashdir". [7; 41-b.]

Sayyid Burhoniddin Termiziy "Maorif" asarida Jaloliddin Rumiyni otasidek ulug' zot bo'lishini xohlaydi. Burhoniddin Mavlono Jaloliddin Rumiya xitoban shunday dedi: "Alloh taolo seni otangning (Bahouddin Valad) maqomiga yetkazsin. Zero, otangning maqomi ustun edi, Alloh seni darajangni uning maqomidan ustun qilsin". [7; 46-b.] "Fiyhi mo fiyhi" asarining boshqa bir o'rnida ibodat jarayonida o'qiydigan "at-tahiyot" duosini sharhini xuddi Burhoniddin Termiziy sharhlagani kabi so'fiyona sharhini keltiradi.

Burhoniddin Termiziyning "Maorif" asarining ko'plab joylarida Hakim Termiziyning asarlaridan foydalanilgani hamda tasavvufiy qarashlaridan keng ta'sirlanganini ko'rish mumkin. "At-tahiyot" borasidagi sharhlarning o'zaro ham mazmunligi Hakim Termiziyning "As-solatu va maqosiduhu" ("Namoz va uning maqsadlari") asarida shunday keltiradi. "Johiliyat

davrida mushriklarning kichik butlari bo'lib, qayerga borsalar, o'zlari bilan olib ketar va ularning yuzlarini artib qo'yishib: «Sening boqiy hayoting bor», deyishar edi». [1; 22-b.]

Burhoniddin Termiziy esa shunday keltiradi: Hasan Basriy¹ roziyallohu anhu aytadilar: Johiliyat davrida bir qancha butlar bor edi. Ular butlariga: "Cheksiz hayot sizlar uchun bo'lsin"², – deyishardi. Muallif o'z fikrini teranroq bayon etish hamda tasdiqlash maqsadida iqtibos va darj kabi san'atlardan foydalangan. Mutasavvif shoirlar va olimlarning asarlarida Qur'oni karim, Hadisi sharif va so'fiylar maqollaridan misollar keltirish tarixiy an'anadir. Mutafakkir mana shu uslub asosida "Morif" asarini yozadi. Asar mavzu mundarijasi boshqa tasavvufiy asarlar qatori odob-axloqqa qaratilgan bo'lib, kitobning ikkinchi qismida "Muhammad" va "Fath" surasining tasavvuf ahliga xos tafsirini keltiradi.

Umuman olganda, "Fiyhi mo fiyhi" asarining genezisi Qur'on, Hadisi sharif, Bahouddin Valad va Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning "Maorif" nomli asarlari tashkil etadi.

Jaloliddin Rumi asarni yozishda tarixiy shaxslar, ulug' zotlar manoqibining xronologiyasi, tasvirlar o'xshashligi, iqtiboslarning o'zaro mutanosibligi va g'oyalar hammazmunligiga alohida e'tibor qaratgan. *Valiy, murshid, mujohada, nafs, mushohada, ishq, mahbub, majzub, aql, muhabbat, g'azab, g'aybat, ne'matlar, kamolot, imyon* kabi tasavvufga xos bo'lgan mavzular har ikki mutafakkir asarida mazmunan hamohangligi bilan ajralib turadi.

Sulton Valad³ o'z asarlarida Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning *مثل سلطان الواصلين سيد برهان الدين محقق ترمذی* (Haq vaslini topganlarning sultoni Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy), [8; 21-b.] – unvoni bilan eslaydi.

Sulton Valadning "Maorif" nomli asari Bahouddin Valad, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy, Mavlono Jaloliddin Rumiyning payravligida yozilgan bo'lib, Mavlaviya tariqatining muhim nazariy manbalaridan sanaladi.

Sulton Valad turkiy va forsiy adabiyotda o'zining boy ma'naviy merosi bilan keng shuhrat topgan. Bu zot buyuk mutasavvif olim, zullisonayn shoir, mavlaviya tariqatining murshidi va olimidir. Mutafakkir 1226-yili Turkiyaning Karmana shahrida Jaloliddin Rumiylar oilasida dunyoga keladi. U dastlabki ilmlarni bobosi – Bahouddin Valad, otasi – Jaloliddin Rumiylar

¹ Hasan Basriy hazratlari tobein naslining ulug'laridan bo'lib, zuhd va taqvo bilan mashhur bo'lgan avliyolardandir. U 21-hijriy yilda Madinada tug'ilib, 110-hijriy yilda Basrada vafot etgan. (Hilyatul avliyo, 2/131-161; Tabaqotul kubro, 1/25)

² Ya'ni johiliyat davridagi arab mushriklari o'z butlariga sig'inib, ularga ibodat qilardi. Shu bilan birga ulardan najot so'rardi. Alloh taolaga hamd aytish, unga ibodat qilish, najot so'rash o'rniga, johilliklari tufayli butlarini o'zlariga iloh qilib olgandi.

³ Jaloliddin Rumiyning munosib vorisi, o'g'li Sulton Valad Sharq mumtoz shoirlari ichida "Mavlaviya" tariqatini yoyishga salmoqli hissa qo'shgan. U 1226-yil Ko'niya shahrida dunyoga kelgan. Jaloliddin Rumiylar yoshligidan o'g'lini otasi Sultonul ulamo Bahouvalad tarbiyasiga topshiradi. Bobosidan ilm yo'lida fayzu futuh olgan yosh Sulton Valad, keyin Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy ilmiy-irfoniy suhbatlaridan bahramand bo'ladi. Rumiylar farzandi tarbiyasiga befarq bo'lmasdan, uni zamonaning ko'plab ustozlariga shogirdlikka beradi. Sulton Valad "Masnaviyi ma'naviy" va "Maorif" asarlarining irfoniy qarashlaridan ta'sirlanib, "Valadnoma", "Rubobnoma", "Ibtidonoma", "Intihonoma" kabi orifona ma'nolarga boy asarlar yozadi. Bundan tashqari ilmiy va adabiy ahamiyatga ega bo'lgan "Ilmnoma" asari ham bor. Sulton Valad o'z asarlarida Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy hazratlarini yuksak hurmat bilan tilga oladi. Buyuk mutafakkirning asarlari mavzu-mundarijasi islomiy odob-axloqqa qaratilgan. U "Mavlaviya" tariqati qarashlarini nazariy jihatdan butun kitobxonga tushuntirgan. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam na'ti, chahoryorlar madhi, avliyolar siyrati va pandnoma mazmunli she'rlari bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Fors va turk tilida ijod qilganligi uchun zullisonayn shoir, deb qaraladi. Bu zot umrining oxirigacha taqvo-parhezni mahkam tutib, ijod qilishdan to'xtamadi. Sulton Valad 1312-yil Ko'niya shahrida vafot etadi.

va ustoz – Sayyid Burhoniddin Termiziydan oladi. Tasavvuf, kalom, mantiq, islomiy fiqh, aqoid, falsafa, she'riyat, balog'at, tafsir va hadis ilmlarida o'z zamonasining ko'zga ko'ringan olimlaridan edi. Mavlaviya tariqatining ijodatini otasining shogirdi – Hisomuddin Chalabiydan oladi. Valad tarbiyasida Sayyid Burhoniddin Termiziy bilan birgalikda Shams Tabreziyning ta'siri kuchli bo'lgan. Sulton Valad qalamiga mansub asarlar garchi aksariyati fors tilida yozilgan bo'lsa-da, shoirning devonida turkcha-forscha, rumcha-forscha aralash baytlarni uchratish mumkin. Uning "Ibtidonoma" (1291-y), "Rubobnoma" (1301-y), "Intihonoma" kabi masnaviy janrida yozgan asarlari ma'no-mazmun jihatidan mavlaviya tariqatining qonun-qoidalari, rashhalari, sayru sulugini va shu tariqat arboblarning manobini bayon etib beradi. "Maorif" nomli asari esa nasriy bayonda yozilgan bo'lib, Burhoniddin Termiziyning ma'naviy qarashlari ko'proq ko'zga tashlanadi. Shoirning "Rubobnoma" asarida 156 baytni tashkil qiladi. Mazkur asardagi turkcha she'rlar 1301-yilda Kichik Osiyoda yozilgan. Shoirning turkiy devonini birinchi marotaba 1925-yili Valad Chalabiy Izbudaq "Devoni turkiyi Sulton Valad" nomi ostida she'rlarini jamlab devon holiga keltiradi. Turk adabiyotshunosi Majdud Mansur o'g'li 1958-yili esa "Sulton Valadning turkcha manzumalari"ni tayyorlab nashr ettiradi. Ushbu asar adabiyotshunoslikda "ilk saljuqiylar she'rlari" nomi bilan ham tilga olinadi. Sulton Valad turkiy tilda yozgan ushbu asari turkiy adabiyotning Kichik Osiyoda yanada rivojlanishiga hamda Mavlaviya tariqatining keng yoyilishiga sababchi bo'ldi. Shoirning turkcha g'azallari ko'proq ilohiy muhabbatni tarannum etadi. G'azallari tili sodda, ravon, xalqchil va ohangdorligi yuqoridir. "Qaro qoshlar" nomli g'azalida shoir takror san'atidan foydalanib, sodda so'zlar orqali oshiqning ma'shuqqa bo'lgan dardi dilini oshkor etadi.

*Qaro qoshlar, qaro ko'zlar jonim oldi, jonim oldi,
Musulmonlar nedir bu, kim menga keldi, menga keldi?...*

*Yoki,
Seni yuzing quyoshdir, yo'qsa oydir,
Jonim oldi, ko'ngil dag'i ne aytur?..
Valad yo'qsil edi sensiz jahonda,
Seni topdi, demakki endi boydir.*

Yoki otasi Mavlono Jaloliddin Rumi haqida aytadiki, uning valiyi barhaq ekanligini biling, tariqat yo'lida sizga nima buyursa shuni qiling.

*Mavlonodur avliyoi barhaq, biling,
Ul neni buyursa gar, uni qiling.
Tangridan rahmatdir aning so'zlari,
Tinglasa ko'rlar – ochilgay ko'zlari.
Qay kishikim bu so'zla yo'l olgay,
Tangri aning mukofotin tom bergay... [2; 56-b.]*

Darhaqiqat, Sulton Valad o'z davrida sarmahsul ijodkor bo'lib, uning asarlari bugungi kunga qadar mavlaviya tariqatining sir-asrorlarini keng kitobxonlarga yetakazishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Qolaversa, Sayyid Burhoniddin Termiziy va Jaloliddin Rumiylarning asarlarini tushunish uchun Sulton Valadning asarlariga murojaat qilish kerak. Chunki shoirning asarlari ushbu ulug' zotlarning asarlari tilini sharhlash uchun kalit vositasini bajaradi. Mavlaviya tariqatining muhim tasavvufiy manbasi sifatida Sulton Valadning "Maorif" nomli

asarini keltirish mumkin. Ushbu asar orqali Kichik Osiyo, Xuroson diyorlarida Mavlaviya tariqati tarqalib keng shuhrat qozondi.

Sulton Valadning “Maorif” asari genezisini asosan Qur’on oyatlari, Hadisi sharif namunlari, mazhabboshilar ra’yi, mutasavvif zotlar qarashlari, ustozlarining asarlari mazmuni hamda shaxsiy tafakkuri va ijodiy yondoshuvi tashkil etadi. Sulton Valad va Sayyid Burhoniddin Termiziy asarlaridagi o’xshashlik jihatlari birinchi o’rinda asarlardagi istifoda etgan manbalar bo’lsa, ikkinchidan uning va’z-nasihatlaridan olingan ruhiy ta’sir, uchinchidan har ikki “Maorif” asarida qullanilgan ijodiy uslub, to’rtinchidan keltirilgan ibratli qissalarning o’xshashligi, beshinchidan lisoniy bayonning mutanosibligi, oltinchidan Burhoniddin Termiziyni ko’p bora “ustoz”, “ma’naviy murshid” va mavlaviya tariqatining ulug’ mutafakkiri sifatida tilga olinganligi.

Misol uchun Sulton Valad “Maorif” asarining birinchi faslida holning muhimligi haqida so’z yuritgan bo’lsa, Burhoniddin Termiziy esa ruhiyatni poklash uchun zikrning muhimligini ta’kidlaydi. G’azabni jilovlash mavzusidagi hazrat Ali (r.a.) bilan bo’lgan voqeaning o’xshashligi, adabiyotning bosh g’oyasi bo’lgan axloqiyot mavzusining muhim tayanchi – Payg’ambarimiz (s.a.v) “maqomi mahmud”ga ko’tarilishi yoki samo’ (so’fiylarning o’ziga xos raqsi) borasida Sulton Valad asarining uchinchi faslida shunday deyilgan: “Samo’dan uning maqsadi ishrat emas balki, ilohiy qurbdir”. [9; 21-b.] Termiziy nazdida esa samo orqali banda mukoshafa va mushohada maqomiga erishishni aytadi.

Sulton Valad “Morif” asaridagi badiiy obrazlarning barchasi tasavvufiy motivlarni ifoda etish uchun qullanilgan. Valiy zotlarni – daryo kabi oqib turuvchi va insonlarga manfaat yetkazuvchi shaffof suv desa, avom xalqni esa – sahro, cho’l, biyobonga o’xshatadi. Chunki sahroda aziyat bor. Daryoda esa ham tabiat uchun ham xalq uchun manfaat bor.

Ushbu ikki asarda keltirilgan she’riy parchalarda ham o’xshashlik seziladi.

Burhoniddin Termiziyning “Maorif” asarida,
“*قوھ از دارون با فوqavu tab’ az berun ba barg,*
Dev az xurish bahizavu قامued noshto. [11; 5-b.]

Mazmuni: Ruh botinda och, tabiatimiz esa yayrashda, shayton esa to’q, Jamshed hamon nonushtada.

Sulton Valad “Maorif” asarida esa,
“*قوھ از دارون با فوqavu tab’ az burun ba barg,*
Dev az xurish tuxmavu قامued noshto. [9; 41-b.]

Ushbu bayt orqali inson ruhiy olami bilan jismaniy olami o’rtasidagi farqlar bayon qilingan. Nafsi ammora semirishni xohlasa, ruh esa mu’tadillikni xohlaydi. Inson ruhi doimo ishq uchun foqa (och kishi) kabidir, shayton esa oshiqlarni sarson qilib, yo’lini tusish bilan ovora, oshiq inson Jamshed kabi bu yo’ldan yetarlicha boxabar.

Valad tavhid orqali insonlarni sog’lom e’tiqodga chorlab, Allohning qudratini har bir yaratiquklardan ko’rish imkonini barchada bor ekanligini ko’p bora takrorlaydi. Arabcha keltirilgan ushbu fikrlari buning isbotidir.

الحق أظهر من الشمس، فمن طلب البيان بعد العيان فهو في الخسران
[9; 41-b.]

“Alloh taoloning qudrati quyoshdan ko’ra oshkor va zohirdir. Har kim yana quyoshning borligiga dalil izlasa, o’zi ziyon qilguvchidir”.

Hadislarni sharhlashda mutafakkir uslubiy, lisoniy va estetik mahorat jihatidan ko'zlangan maqsadga erishgan. Har bir hadis matnidan so'ng, tarjimasi bilan birgalikda undan ko'zlangan botiniy ma'no – so'fiyona xarakterni ko'rsatib berilgan.

إذا أحببت عبدا كنت له سمعا

(*Agar bir bandani sevsam men uni eshitadigan qulog'i bo'laman*). Ya'niki, agar banda meni ixlos bilan ibodat qilsa, o'zganing muhabbatini qalbida joy bermasa, uning qalbini o'zgadan poklayman va uni o'zimga mahbub etaman. Mavlaviya tariqatida boshqa tariqatlar kabi ishq mavzusi aql bilan birga naql va hissiyotga tayaanadi. Bu tariqatda foniy bo'lmoq, naqshbandiylar kabi boqiylik sari yo'l olmoq kabidir.

Foni zi xudu ba do'st boqi,

In turfa ki nestandu hastand. [9; 66-b.]

Mazmuni: O'zligidan kechib, do'stga yetishgan zotlar doimiy hayot topadilar, bularning aksi esa olamda yo'qdek yashaydilar.

Lisoniy jihatdan qaralganda, Burhoniddin Termiziy qullagan ismlar, oriflar hayotiga xos bo'lgan voqealar bayoni, majoziy so'zlar va sifatlar Valadning "Maorif" asarida kengroq qilib yoziladi. Mutafakkir inson ruhini quyoshga qiyoslab jismini yulduzlarga o'xshatadi. Bu kabi tashbehlar orqali inson olamini bilishga xos bo'lgan tasvirlarni tez ilg'ab olishga yordam beradi. Valad Qur'oni karimni tafsir qilishda xuddi ustoz kabi yo'l to'tganini alohida qayd etish zarur. Oyatlar matni bilan birgalikda tarjimasi va uning irfoniy tafsirini berishi, har bir masalani hadis va ulamolar qavli bilan yoritib borishi, asarning ilmiy qimmatini oshirgan. "Chun ajali olam ba oxir oyad, on ro'z qiyomat ast, osmon ki sar ast, pora-pora shavad va bishkofad" [9,69] (Olamning umri yakuniga yetsa, ana shu kun qiyomatdir, osmon gumbazi parchalanib portlash yuz beradi). Qiyomat mavzusi borasida "Infitor", "Takvir", "Inshiqoq", "Qori'a" kabi suralarning oyatlaridan foylanib, tasvvufiy ruhda fikrini bayon etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Burhoniddin Termiziy va Sulton Valad asarlaridagi mavzular mohiyati va uslubiy qurilishi, manbalar genezisi, bayonlar ifodasi o'rtasida har tomonlama yaqinlikni ko'rish mumkin. Tasavvufiy, falsafiy, tarixiy, fihiy, e'tiqodiy va lisoniy jihatdan ikki asar ham Mavlaviya tariqatining sayru sulukini nazariy jihatdan tushuntirib beruvchi ilmiy-manbalardandir. Sulton Valad ustoz – Burhoniddin Termiziyning tasavvufiy g'oyalaridan shunchalik, ta'sirlanganki, uning har bir asarida Sayyid Burhoniddin Termiziyning "Maorif"da qullanilgan bayonlari ko'zga tashlanadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Abu Abdulloh Hakim Termiziy. As-solatu va maqosiduhu (Namoz va uning maqsadlari)/Tarjimon, so'zboshi va izohlar muallifi. M. Joniyev. – Termiz: Kitob nashr, 2024.
2. Adhambek Alimbekov. Turk adabiyot tarixi. – Toshkent: ToshDSHI nashriyoti, 2005.
3. J. Cho'tmatov. Termizning bezavol qal'alari yoxud Termiz tarixi. – Toshkent: Yangi nashr, 2017.
4. Jaloliddin Rumiy. Fiyhi mo fiyhi/ bo tas'hihot va havoshii Badiuzzamon Furuzonfar. – Tehron: Intishoroti Nigoh, 1365.
5. Jaloliddin Rumiy. Masnaviy ma'naviy/ bo sa'yu ehtimomi Rinald Nikolson. – Tehron: Shahri kitob, 1380.

6. Mirzo Kenjabek. Buyuk Termiziylar. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
7. Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy/ so'zboshi, tarjima va izohlar muallifi K.Jamahmatov. – Termiz: Kitob nashr, 2024.
8. Sulton Valad. Valadnoma/ Ba tas'hihi ustod alloma Чалолиддин Хумой. – Tehron: Intishoroti Iqbol, 1376.
9. Sulton Valad. Maorif/ ba ko'shishi Najib Moyil Hiraviy. – Tehron: Intishoroti Mavlo, 1419.
10. Termizlik olimlar asarlarining jahon fondlaridagi qo'lyozmalari. – Toshkent: Fan, 2018.
11. Hoqoniy. Devoni Hoqoniy – Tehron: Tahuriy 1338.

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATION G'OYA VA YECHIMLAR

IV RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLARI

2025-yil, 3-iyul

Mas'ul muharrir: *F.T.Isanova*
Texnik muharrir: *N.Bahodirova*
Diszayner: *I.Abdihakimov*

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
IV Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent:
Scienceproblems team, 2025. – 71 bet.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.uz>

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2025-yil, 3-iyul

ISBN 978-9910-09-214-5

Barcha huquqlar himoyalangan.
© Scienceproblems team, 2025-yil.
© Mualliflar jamoasi, 2025-yil.